

לֹא הִבִּיט אֶן בְּיַעֲקֹב

■ לֹא הִבִּיט אֶן

לֹא לְחִינָם כּוֹתֵבֶת הַתּוֹרָה אֶת בְּרֻכּוֹתֶיהָ שֶׁל בְּלַעַם נְבִיא הַגּוֹיִים. לְמַעֲשֵׂהָ, אֱלֹהִים דְּבָרֵי ה' אֲשֶׁר שָׁם אוֹתָם בְּפִי בְּלַעַם:

”וַיִּשָּׂם ה' דְּבַר בְּפִי בְּלַעַם, וַיֹּאמֶר שׁוּב אֶל בְּלַק וְכֹה תִדְבֹר.” (בְּמִדְבָר כֶּג, ה)

בֵּין יֵתֵר הַבְּרֻכּוֹת מוֹפִיעָה הַבְּרָכָה הַבֹּאֵה:

”לֹא הִבִּיט אֶן בְּיַעֲקֹב וְלֹא רָאָה עֲמֹל בְּיִשְׂרָאֵל...” (שֵׁם, פְּסוּק כֹּא)

כּוֹנֵנֶת הַכְּתוּב אֵינָנָה בְּרוּרָה. הֵאֵם פִּירוּשׁוֹ שֶׁל דְּבַר הוּא, שֶׁלְעוֹלָם אֵין ה' רוֹאֵה שׁוֹם פְּגָם בְּמַעֲשֵׂי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל? הֵאֵם לְעוֹלָם עִם יִשְׂרָאֵל אֵינוֹ חוֹטֵא, אוֹ לְחִילוּפִין, שְׁחַטְאִיו אֵינָם נִחְשָׁבִים בְּעֵינֵי ה' לְחַטָּא?

הַמִּפְתַּח לְהַבְנַת פְּסוּק זֶה מִצּוֹי בְּאַחַת מִן הַמִּשְׁנִיּוֹת הַמְּפֹרְסָמוֹת בְּמַסַּכַּת אֲבוֹת:

”רַבִּי שְׁמַעוֹן בֶּן אֱלֵעָזָר אוֹמֵר:

1. אֵל תְּרַצָּה אֶת חֶבְרִךְ בְּשַׁעַת כַּעֲסוֹ,
2. וְאֵל תִּנְחַמְנֵנוּ בְּשַׁעַת שְׁמִתּוֹ מוֹטֵל לְפָנָיו,
3. וְאֵל תִּשְׁאַל לּוֹ בְּשַׁעַת נִדְרוֹ,
4. וְאֵל תִּשְׁתַּדֵּל לְרִאוֹתוֹ בְּשַׁעַת קִלְקֻלָּתוֹ.”

(אֲבוֹת ד, יח)

הַמִּשְׁנָה מוֹרְכֵבֶת מֵאַרְבַּעַה צִוּוּיִים וְהַנְּחִיּוֹת. הַמְּכַנֶּה הַמִּשְׁוֹתֶף לְכוֹלָם: זֵהִירוֹת מְפַעֲלוֹת שְׁתִּשְׁגָּנָה אֶת הַהִיפֶךְ מִמְטְרוֹתֶיהָן הַרְצוּיּוֹת.

■ נְעִילַת דֶּלֶת

נִבְחַן אַחַת לְאַחַת אֶת אַרְבַּע הַפְּסָקָאוֹת, וְנִמְצָא אֶת קִישׁוֹרֵן לְמַכְנֵה הַמִּשְׁוֹתֶף הַזֶּה:

1. ”אֵל תְּרַצָּה אֶת חֶבְרִךְ בְּשַׁעַת כַּעֲסוֹ.”

המטרה היא ראויה, לנסות לפייס את הכועס. הבעיה היא שפיוס בשעת כעס גורם לתוצאה הפוכה. בשעת הכעס מתפתח מצב של איבוד שליטה המביא לחוסר איזון רגשי. אם באותו רגע ננסה להרגיע את התוקף או לגונן על המותקף – התוצאה תהיה הגדלת הכעס. משל לשופך דלי של מים על מחבת מלאה שמן רותח כדי לצנן את השמן. התוצאה תהיה התפרצות להבות ועשן סמיך.

2. "ואל תנחמנו בשעה שמתו מוטל לפניו".

השעה הזאת שבה המת מוטל לפני האבל, היא שעה של יגון וכאב עמוק. האבל מכונס בתוך עצמו, שקוע בהלם החיסרון והחלל שנוצר. בשעה כזו יש להזדהות עם כאבו ולא לנסות לנחם אותו. תנחומים ברגע זה יישמעו תלושים מן המציאות והזויים במידה רבה. ברגעים בהם קיים חלל בנפש, אין יכולת קליטה והמנחם ייתפס כעומד מנגד.

3. "ואל תשאל לו בשעת נדרו".

בדרך כלל, נדר הוא הכרזה הבאה בעקבות התרגשות וחווייה של נס גדול, או כתוצאה מפרחד וחוסר אונים. פעמים רבות, הנדר עלול להיות תוצאה של כעס ותחושות נקם. כאשר חולפת שעת ההתרגשות או הכעס, מתעוררת חרטה והנודר מבקש דרך להשתחרר מן הכבלים ששם על עצמו במו פיו. התרת הנדר מתבצעת על ידי חכם באמצעות סדרה של שאלות הבהרה. אם בתום השאלות מתברר שהנודר לא חשב על השלכות הנדר, הרי שכוונת הנדר לוקה בחסר אל מול המציאות, והנדר מתבטל.

נדגים זאת באופן הבא. אדם ששתה יין בכמויות גדולות והשתכר, וכשהתפכח מיינו נדר שלא ישתה יותר יין; כשמגיע ליל שבת ועמו הקידוש, נזכר שהיין אסור עליו בנדר. הנודר מתחרט והולך לחכם. החכם שואל אותו: האם בשעה שנדרת היית מודע למצוות קידוש על היין בשבת? אם ישיב בשלילה – הנדר בטל, מכיוון שלא נלקחה בחשבון השלכה מן הסוג הזה.

אם בשעת הנדר ינסה מאן דהו להכין לו פתח של נסיגה על ידי שישאל אותו אם הוא מתכוון גם על יין קידוש לשבת, התשובה עלולה להיות חיובית, ולא זו בלבד אלא הוא עלול להוסיף גם יין קידוש בליל יום טוב. ברגע של התרגשות אין איזון נפשי. משום כך התשובות עלולות להיות הפוכות, כאלה שינעלו בפני הנודר את הפתח לעתיד, במידה ויתחרט על דבריו.

4. "ואל תשתדל לראותו בשעת קלקלתו".

מדוע יש להסב את הפנים ולא להתבונן בחוטא ברגע של חולשה וביצוע עוון? הטעם להוראה זו הוא שאם יגלה החוטא שזוג עיניים התבונן בו ברגע עשיית החטא, תחושות הבושה והחרפה ימנעו ממנו את הגישה לתשובה וחרטה. תמיד הוא יזכור את העיניים המביטות בו בשעת מעשה. האיסור להתבונן בחוטא בשעת החטא הוא כדי שלא לנעול בפניו את דלת התשובה והכפרה. אנו רואים, כי המכנה המשותף לכל ארבעת חלקי המשנה הוא שיש לתת לזמן לעשות את שלו. לא לנסות לתת פתרונות מְדֻיָּים למעשים הנובעים מחוסר איזון רגשי. יש להיזהר מהתערבות יָתֵר ברגעי חולשה, כדי לא להחמיר את המצב עוד יותר.

אִיכָה

גישה זו שלמדנו מן המשנה לעיל, עומדת ביסודו של אותו דו־שיח מוזר שהתפתח בין ה' ובין אדם הראשון:

"וַיִּשְׁמְעוּ אֶת קוֹל ה' אֱלֹהִים מְתַהַלֵּךְ בְּגֵן לְרוּחַ הַיּוֹם, וַיִּתְחַבֵּא הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ מִפְּנֵי ה' אֱלֹהִים בְּתוֹךְ עֵץ הַגֵּן."
(בראשית ג, ח)

קשה לאדם הראשון לעמוד חשוף מול בורא עולם אחרי שהמרה את פיו. שתי תחושות דחפו את אדם הראשון למקום מחבוא: בושה – הנובעת מן החטא והכישלון, יחד עם מבוכה – הנובעת מאי הכרת הטוב. ה' עובר וקורא בקול רם:

"וַיִּקְרָא ה' אֱלֹהִים אֶל הָאָדָם, וַיֹּאמֶר לוֹ: אִיכָה?"
(שם, פסוק ט)

כשהשואל הוא ה', השאלה הזאת נראית די תמוהה, שהרי אין בעולם דבר נעלם ממנו:

"הֲנֵה אֲנִי ה', אֱלֹהֵי כָל בָּשָׂר, הַמִּמְנִי יִפְלֵא כָל דְּבָר?"
(ירמיהו לב, כז)

כשנתבונן עוד יותר, נבין ששְׁאֵלַת ה' "אִיכָה?" כְּוֹנֶה לַיִּצּוֹר אֲשֶׁלִּיה בַּעֲמוֹק הַכֶּרֶת שֶׁל אָדָם הַרְאִשׁוֹן כֵּאלוֹ ה' לֹא רוֹאָה אוֹתוֹ. מִדַּ צֶּה אֲצֵל אָדָם אֲשֶׁלִּיה נוֹסֶפֶת. אֲוִלֵי ה' לֹא רֹאָה אוֹתוֹ גַּם כְּשֶׁאֲכַל מִן הַפְּרִי הָאֲסוּר?

אדם הראשון מחליט להגיב לשאלת ה' מבלי לגלות שאכל מן העץ האסור:

"וַיֹּאמֶר: אֶת קִלְךָ שָׁמַעְתִּי בְּגֹן, וַאֲיִרָא כִּי עִירָם אָנֹכִי וַאֲחֵבֵא". (בראשית ג, י)

הוא לא מזכיר את חטא האכילה.

בתגובה, אין הקב"ה תוקף אותו חזיתית באמירה נחרצת: 'ראיתי אותך אוכל מפרי עץ הדעת, מדוע עשית זאת?'

תחת זאת, ה' מנסח את דבריו בצורה עקיפה:

"וַיֹּאמֶר, מִי הִגִּיד לְךָ כִּי עִירָם אֶתְּהָ? הַמֶּן הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לִבְלֹתָי אֲכַל מִמֶּנּוּ אֲכָלְתָּ?". (שם, פסוק יא)

הניסוח עדין ויוצר היקש הגיוני: מן הסתם אכלת מעץ הדעת, אחרת איך אתה, אדם, יודע שאתה עירום? והרי זה דבר שלא ידעת עליו קודם! באמצעות הניסוח הזה מתחזקת תחושתו של אדם הראשון שה' לא ראה אותו בביצוע החטא.

אמור מעתה, אדם הראשון מסיק שה' מגיע למסקנה שהוא אכל מן הפרי האסור באמצעות היקש הגיוני ולא באמצעות ראייה חזותית! בפועל, הקב"ה קיים את דברי המשנה שצוטטה לעיל: "ואל תשתדל לראותו בשעת קלקלתו".

כלומר, בכך שהוא יוצר את הרושם שהוא לא הסתכל בשעת החטא, ה' מעוניין להשאיר לאדם הראשון את דלת התשובה פתוחה. אדם הראשון יוכל להשלות את עצמו שה' לא ראה וכך תימנע ממנו בושה ומבוכה, שהייתה עלולה לחסום בפניו את הרצון להתחרט.

■ אֵי הֶבֶל אַחִיךָ

באותה שיטה בדיוק נקט הקב"ה בבואו להטיל על קין את אשמת רצח אחיו. ה' שואל אותו לאחר מעשה:

"וַיֹּאמֶר ה' אֶל קַיִן, אֵי הֶבֶל אַחִיךָ?". (בראשית ד, ט)

גם כאן, שאלה זו נועדה להשאיר את דלת התשובה והחרטה פתוחה. ה' כביכול,

לא ראה את אשר התרחש אלא רק מבחין בהיעדרו של הבל. קין הגיב בחוצפה,
בניגוד לאדם אביו שהגיב בבושה:

"וַיֹּאמֶר לֹא יָדַעְתִּי!"

בנוסף על כך שהוא משקר במצח נחושה ואומר "לֹא יָדַעְתִּי", הוא מוסיף פליאה על
עצם השאלה, במעין היתממות:

"הֲשֹׁמֵר אָחִי אֲנִי?"

כלומר, מניין מתחילה השאלה "היכן הבל אחיך"? האם אני נחשב לשומר שכר או
חינם על אחי?

על התשובה החצופה הזו הוא 'זכה' לתגובה חדה וכואבת:

"וַיֹּאמֶר מַה עָשִׂיתָ? קוֹל דְּבַי אָחִיךָ צִעֲקִים אֵלַי מִן הָאֲדָמָה." (שם, פסוק י')

קולה של נפש הנרצח מבעבע מן האדמה ונשמע היטב. נשים לב, כי גם כאן –
למרות הדברים הקשים – עדיין נשאר הרושם שכביכול לא ראה אותו ה' בשעת
מעשה, אלא רק שומע כעת את קול צעקת הנפש מן האדמה.
כל זה נועד כאמור להשאיר סדק צר לקין, כדי שיוכל להתחרט ולחזור בתשובה.

■ משל הלבנה והחמה

ההבנות אליהם הגענו, יובילו אותנו לפענוח אמרה תמוהה מאד במסכת ראש
השנה.

היות וראש השנה הוא גם ראש חודש תשרי, הפרק הראשון במסכת עוסק בעניין
קידוש החודש. אחת המשניות מלמדת על אופן חקירת העדים שראו את הלבנה
בחידושה. אחת מן השאלות נוגעות ליחס בין מיקום השמש למיקום הירח. הַדְּגֵשׁ
הוא על העובדה המוכרת שהצד המואר של הלבנה חייב להיות מול פני השמש.
הגמרא, בהתייחסה לפסקה הזאת, מצטטת את דברי רבי יוחנן:

"אמר רבי יוחנן: מהו שכתוב 'הַמָּשֶׁל וְפָחַד עִמּוֹ עֲשֵׂה שְׁלוֹם בְּמִרוֹמָיו' (איוב כה, ב) ?

- מעולם לא ראתה חמה פגימתה של לבנה." (ראש השנה כג:)

כלומר, הצד האפל של הירח איננו פונה לעולם אל מול פני השמש.

לשאלה מדוע? – משיבה הגמרא:

(שם)

”...דחלשה דעתה...”

הלבנה מתביישת להראות לפני השמש את צדה הפגום והאפל.

התשובה הזאת נשמעת מוזרה מאוד.

האם יש לירח רגשות? האם זו באמת הסיבה?

הכול יודעים כי הצד האפל של הירח נובע מן העובדה שקרני השמש הן ישרות. כאשר הן נתקלות במשטח כדורי הן אינן עוקפות אותו לצידו האחורי ולכן הוא נשאר אפל. הצד המואר והצד האפל של פני הירח, הם כתופעת היום והלילה על פני כדור הארץ.

נראה אפוא, שכוונת הגמרא היא להציג **מָשָׁל וּנְמָשָׁל**.

הקב”ה משול לשמש ”כִּי שָׁמַשׁ וּמָגֵן ה’ אֵלֵהֶם” (תהילים פד, יב), ועם ישראל משול ללבנה. כשם שאור הלבנה נובע מאור החמה, כך אורו של עם ישראל נובע מהארת ה’ עליו:

(ישעיהו ס, א)

”קוֹמֵי אוֹרֵי כִּי בָא אוֹרְךָ, וּכְבוֹד ה’ עֲלֶיךָ זָרַח”.

כשהגמרא אומרת ”מעולם לא ראתה חמה פגימתה של הלבנה” היא מתכוונת לומר, שה’ לא מתבונן לכיוונו של עם ישראל בשעת הפגם והחטא. כלומר, בשעה שעם ישראל חוטא, הקב”ה מסתיר פניו כלא רואה.

מה פירוש שה’ מסתיר פניו? וגם אם כן, כיצד יודע זאת עם ישראל?

התשובה היא, שה’ נותן לעם ישראל את התחושה שהוא לא ראה אותם חוטאים, בדיוק כפי שעשה זאת עם אדם הראשון. כל זאת, כדי שעם ישראל המשול ללבנה, לא יתבייש בחטאיו עד כדי חסימה מלשוב בתשובה.

כשהגמרא אומרת: כדי שהלבנה לא תתבייש מול פני החמה, כוונתה לומר שעם ישראל לא יתבייש בפני הקב”ה.

קללת חִינָם

שלמה המלך קובע בצורה נחרצת:

(משלי כו, ב)

”כַּצְפוֹר לָנוּד כַּדְרוֹר לְעוֹף כֵּן קַלְלַת חִנָּם לֹא (קרי: לוֹ) תִּבְא”.

אמירה זו צודקת והגיונית. לא ייתכן כי ה' יאולץ להרע לאדם חף מפשע אך ורק מפני שקיללו את אותו אדם.

אם כן, כיצד נבין את דברי בלק מלך מואב ששלח לבלעם:

”...כִּי יִדְעֵתִי אֶת אֲשֶׁר תִּבְרָךְ מִבְּרָךְ וְאֲשֶׁר תֵּאָר יוֹאֵר?” (במדבר כב, ו)

את התשובה מציג בלעם בעצמו:

”מָה אֶקַּב לֹא קִבַּה אֵל, וּמָה אֶזְעַם לֹא זָעַם ה’.” (במדבר כג, ח)

הווי אומר, בלעם אינו מחדש פורענות אלא מתביית על כעס קיים של הקב"ה מסיבה כלשהי, ומוביל אותו למטרה שבה הוא חפץ.

זהו הרקע לדברי חז"ל:

”מלמד, שהיה יודע לכוין אותה שעה שהקדוש ברוך הוא כועס בה.” (ברכות ז, א)

כלומר, בלעם היה יודע להוביל את הכעס האלוקי לכיוון המקולל. גם הבנה זו עדיין אינה פותרת את הבעיה המוסרית. מדוע שהקב"ה יתרצה שזעמו ינותב לעבר אדם זכאי?

את התשובה מספק שלמה המלך בספר קהלת:

”כִּי אָדָם אֵין צְדִיק בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה טוֹב וְלֹא יִחָטָא.” (קהלת ז, כ)

לא תמיד די בחטא כדי להפעיל עונש מידי, אלא שבצירוף הכעס האלוקי והניתוב של קללת בלעם, היה העונש מופעל.

על מה ולמה יוצא הכעס האלוקי?

הגמרא מציינת, שבכל יום בשעת הנץ החמה ה' כועס על כפיות הטובה של מלכי מזרח ומערב, שמניחים כתריהם בראשיהם ומשתחוים לשמש (על פי ברכות ז, א). בסופו של יום, עוון זה נוגע לכל אדם בתבל, שלא עשה כל שהיה ביכולתו למנוע את התופעה המבישה הזאת.

דומה הדבר לשעת מלחמה שבה נספה צדיק ורשע. 'צדיק' במובן של 'זכאי', שאילולא שעת המלחמה לא היה נענש באופן מיוחד, אלא שבשעת סכנה אין מי שילמד עליו זכות ויציל אותו מן הפורענות.

על כך קובל בלעם:

(במדבר כג, ח)

"מָה אֶקֶב לֹא קִבֵּה אֵיל, וּמָה אֶזְעַם לֹא זָעַם ה'".

בלעם מוסיף ומתאוונן:

(שם, פסוק כא)

"לֹא הִבֵּיט אֲנִי בְּיַעֲקֹב וְלֹא רָאָה עֵמָל בְּיִשְׂרָאֵל...".

כלומר, גם אם היה זועם על העולם, עם ישראל היה נשאר ללא רבב! כיצד? כאשר עם ישראל חוטא, הקב"ה מאפשר לחוקי הטבע לפעול עליו אם לטוב ואם לרע. כשהתלוננו בני ישראל על המן וטענו שהוא לחם קלוקל, הסיר ה' את השגחתו המיוחדת מהם, ואז צצו הנחשים הקיימים ממילא במדבר. כשעם ישראל רואה שהוא לא מושגח באופן מיוחד אלא נתון להשפעת חוקי הטבע, הוא סבור שה' מסתיר את פניו ממנו ולא מסתכל עליו:

"...וַיֹּאמֶר בַּיּוֹם הַהוּא הֲלֹא עַל כִּי אֵין אֱלֹהֵי בְּקִרְבִי מְצִאוּנִי הָרְעוּת הָאֵלֹהִים".

(דברים לא, ז)

אם הוא איננו מסתכל עליו, ייתכן שגם לא ראה אותו בשעה שחטא. התחושה הזאת היא המכשירה את הדרך לחזרה בתשובה, ואז באמת הקללה לא יכולה לחול עליו.

קשת בענן

נחתום את המאמר הזה בביאור להמשך המאמר התמוה שהוזכר לעיל וצוטט ממסכת ראש השנה:

"אמר רבי יוחנן... מעולם לא ראתה חמה פגימתה של לבנה, ולא פגימתה של קשת".
(ראש השנה כג:)

המושג 'פגימתה של קשת' מתייחס לצד הקעור של הקשת, שהוא מקום היְתָר או המיתר האחוז בקצוות קשת הקצים. לשאלה מדוע הצד הקעור (שבו מקום המיתר) אינו פונה מול השמש, משיבה הגמרא באמרה תמוהה מאוד:

"כדי שלא יאמרו עובדי השמש, שהיא יורה חצים לעבר אויביה".

היום הרי ידוע, שכאשר קרני השמש הלבנות פוגעות בטיפות המים העגולות, הן נשברות ומתפצלות לשבעת צבעי הקשת. הצבעים הנראים לעין הם ביטוי לאורכי גל שונים. זווית השבירה היא המכתיבה את כיוון העיגול של הקשת.

ברור אפוא, שהגמרא משתמשת במשל הקשת והחצים כדי להביע מסר עמוק. המסר הוא, שאין הופעת הקשת בשמיים ביטוי לכעס הבורא על עולמו, אלא לצערו של הקב"ה. הקב"ה מצטער על כך שבני אדם – נזר בריאתו – משחיתים את דרכם:

"וַיֵּרָא ה' כִּי רַבָּה רָעַת הָאָדָם בְּאֶרֶץ וְכָל יֶצֶר מַחְשֵׁבֶת לְבוֹ רַק רָע כָּל הַיּוֹם...
וַיִּתְעַצֵּב אֱל לְבוֹ".

(בראשית ו, ה-ו)

עם תום השמדת החי והצומח באמצעות מי המבול, נשבע ה' שלא יביא עוד מבול לשחת את הארץ. מהו האות והסימן לנאמנות ה' לשבועתו? – קשת בענן:

"אֵת קִשְׁתִּי נִתְתִּי בְּעַנָּן, וְהִיְתָה לְאוֹת בְּרִית בֵּינִי וּבֵין הָאָרֶץ".

(בראשית ט, יג)

כלומר, הקב"ה מבטיח שיפזר את ענני הגשם באופן שהשמש תציץ דרכם ותאיר בטיפות הגשם. בהכרח יביא הדבר לשבירת האור לצבעי הקשת. כוונת ה' בפיזור ענני הגשם היא להביע צער על כך שרצונו לא התממש והאדם בעל הבחירה החופשית לא בחר בטוב אלא ברע. הבחירה בקשת כאות – מסמלת את צערו של הקב"ה ולא את כעסו. הצד הקמור של הקשת המופנה כלפי השמש, הוא משל לאדם המחזיק את קשת החצים כשהיא הפוכה ובכך משגר מסר של אי-לוחמה. כשבני אדם בוחרים ברע הם גורמים כביכול עצב לפני בורא העולם ומעלים שאלות על עצם קיומם. לעומת זאת, כאשר בני אנוש בוחרים בטוב, הם משמחים את הקב"ה, הרואה בהם שותפים לקיום יצירתו המפוארת.

